

Ptuj in vloga minoritov v narodnostnih vrenjih na prelomu iz 19. stoletja v 20. stoletje, 351—364) je izredno dragocen prispevek o pomembni vlogi ptujskih minoritov pri narodnem osveščanju meščanov Ptuja in okolice. Glavno sredstvo pri njihovem narodnobuditeljskem delu je seveda bila pridiga, z delom v čitalnici, pri slovenskem pevskem zboru in slovenski posojilnici pa so minoriti posegli tudi v kulturno in politično življenje v tem delu Slovenije.

Jakob Emeršič (Minoritska knjižnica, 365—388) je svoj prispevek posvetil knjižnici kot osrednjemu ohranjenemu kulturnemu spomeniku samostana. Kljub burni redovni zgodovini vse do današnjih dni se je vendarle posrečilo ponovno katalogizirati in urediti knjižnico. Avtor z zadovoljstvom ugotavlja, da se je vendarle ohranilo nekaj izjemnih spomenikov naše kulturne preteklosti, med katerimi kaže posebej omeniti vsaj fragment Teodozijevega kodeksa iz 9. stoletja in Trubarjev prevod novega testamenta (1557—1561). Zadnji prispevek je v glavnem delo *Marije Hernja Masten* ob sodelovanju *Petra Pavla Klasinca* (Arhivsko gradivo samostana, 389—419). Članek je nedvomno neprecenljive vrednosti za vse, ki se soočajo z zgodovino samostana na Ptuju. Avtorica je v različnih arhivih zbrala listine, ki kakorkoli zadevajo zgodovino samostana in nato v kronološkem redu objavila njihova regesta (390—404), registrirala je vse kopalne knjige (404), urbarje (405—407), rokopise (407) in zgodovino štajerskih samostanov (407—409). Posebej je opozorila na gradivo, ki se nahaja v zgodovinskem arhivu na Ptuju (409—414), v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (414—415), arhivu minoritskega samostana na Dunaju (415—416) in arhivu minoritskega samostana na Ptuju (417).

Na splošno je zbornik vzorno urejen. Njegova posebna odlika sta registra oseb (421—428) in krajev (429—432). Motijo morda nekatera nepotrebna ponavljanja v posameznih člankih. Zbornik je tudi bogato ilustriran. Dragoceni so predvsem zgodovinski posnetki. Pri listinah bi si morda želeli več jasnosti, da bi lahko vsaj ključne tekste bilo mogoče prebrati na fotografiji. Vendar te pripombe ne morejo razvrednotiti bogastva, ki ga jubilejni zbornik ptujskih minoritov nudi tako po svoji vsebini kot po oblikovni in uredniški plati. Razmeroma dolgi povzetki v nemškem, angleškem in italijanskem jeziku pa z vsebino zbornika dokaj obširno seznanijo tudi slovenščine neveščega bralca.

France M. Dolinar

Miroslav Bertoša, **Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u 17. i 18. stoljeću.** Pula : Grozd, 1989, 254 strani.

Fenomen razbojništva, ki mu pri nas pravimo tudi rokovnjaštvo, je zakoreninjen v zgodovini vseh družb. Prav v 17. in 18. stoletju je bilo razbojništvo široko razširjeno po vsej Evropi. Politične, ekonomske, demografske, ambientalne in moralne krize od 16. do 18. stoletja so pogojevale in ustvarjale svet marginalnih slojev, to je svet številnih kmečkih tolpa, potepuhov, tatov in razbojnikov. Ti sloji z družbenega roba so v glavnem zanimali policijo, na svoj način pa se je odzvala tudi obsežna in raznovrstna literatura, ki obravnava v Evropi to in podobno snov prav od srede 18. stoletja naprej, kot del modnega leposlovja. Pri nas imamo zgodovinski roman Jurčič-Kersnikove Rokovnjače. Ta svet marginalcev pa vse do najnovejšega časa pravzaprav ni bil predmet obravnave t. i. »velike zgodovine«, čeprav je bil ta svet neodtujljivi, lahko bi rekli naravni del evropske predindustrijske družbe.

Knjiga Miroslava Bertoše **Zlikovci i prognanici**, ali če ta naslov slovenimo Hudodelci i pregnanci, obravnava svet razbojništva v 17. in 18. stoletju v tistem delu Istre, ki je pripadal Beneški prejasni republiki. Istra je bila v tem obdobju »bolno telo«, kot jo je označil nek sodobnik sredi 18. stoletja. Dežela je bila polna raznovrstnih razbojnikov. Vesti, ki so prihajale v vladne magistrature v Benetke so vsebovale na tisoč različnih pritožb in jadikovanj o različnih zločinih — tatvinah, ropih, ubojih, ugrabitvah deklet, cestnih ropih, napadih na predstavnike oblasti itd., hkrati pa tudi o slabi oborožitvi oblastnih zasledovalcev, nezanesljivi milici ter črni vojski in slabih zaporih. Razbojništvo je dobilo tak razmah, da so postale celo zveze med posameznimi kraji nemogoče. Sredi 17. stoletja je bil skoraj na vsakih 1000 prebivalcev en uboj, stoletje kasneje je bil na vsakih 200 prebivalcev en razbojnik.

V nasprotju z velikimi sintezami, ki predstavljajo nekaj makrokozmos, v katerem je lahko vse klasificirati, tipologizirati in shematizirati, nam avtor Miroslav Bertoša predstavlja mikrokozmos, mali svet, ki je mravijišče različnosti. Pod svoj raziskovalni mikroskop ne postavlja globalne premike, ampak predvsem raznolikost in specifičnosti. Skozi branje nam razkriva surovi svet, v katerem ljudje postajajo pregnanci in hudodelci, predstavlja svet žrtev in preplašenih kmetov in ponižanih ljudi, predstavi individualne razbojnike, hudodelske klane in njihove vodje, razbojniške družine in njihove usode.

Vzroke za razbojništvo vidi avtor v gospodarskem in populacijskem propadu ter novi kolonizaciji zapuščenih ruralnih in urbanih aglomeracij. Gospodarska kriza in prejšnja depopulacija, h kateri so pripomogle tudi razne epidemije ter etnična različnost kolonistov je privedla do globokega nasprotja s staroselci. Večinoma koloniste, seveda pa tudi staroselce je peljala v glavnem pot siromaštva na družbeni rob — v svet nasilja. Zanimivo je, da se v Istri ni razvil »socialni banditizem«, ki je prizadel le fevdalne gospode, bogataše in predstavnike oblasti, ne pa tudi siromašno kmečko prebivalstvo. Istra tudi ni poznala mita in kulta »plemenitega hudodelca«, ni imela torej svojega Robina Hooda, ki je predstavljal svojevrstno mednarodno paradigmo socialnega banditizma. Ruralno razbojništvo, v katerem nam avtor odkriva tudi globoke družbene vzroke, se je v Istri vedno spreverglo v navadno razbojništvo, ki je zbrisalo svoj osnovni izvor. Istrski hudodelci in pregnanci niso imeli nobenega obzira do ogroženega kmečkega prebivalstva. Nasilni so bili in brez milosti so ropali bogate in revne. V Istri je bil tako prisoten anti-mit v podobi okrutnega hudodelca, ki ni bil prizanesljiv do nikogar. Na mesto mita je stopil strah.

Miroslav Bertoša je svoje delo zasnoval na množici virov, katerim je dal možnost, da sami spregovorijo. Kakovost knjige je v tem, da Miroslav Bertoša bralcu zgodovino predvsem odkriva, ne pa dokazuje, hkrati pa tudi odstira tančico, pri čemer spoznavamo življenje, ki ga je »velika zgodovina« skoraj popolnoma zanemarila.

Vasko Simoniti

Anna Millo, *L'élite del potere a Trieste. Una biografia collettiva 1891—1938.*
Milano : Franco Angeli, 1989. 361 strani.

Preteklost Trsta, njegovega gospodarstva, kulture in politike je predmet najrazličnejših publikacij, ki pa ne jamčijo vedno za kritičen in poglobljen pretres tržaške zgodovine. Samozagledanost v ozko lokalno dimenzijo mesta, pristranskost in emotivna prizadetost so pogoste hibe tistih tržaških proučevalcev in zgodovinarjev, ki ostajajo zvesti nostalgичnemu narodopisju. Takemu toku se sicer postavlja ob rob skupina zgodovinarjev, ki v sozvočju s smernicami sodobnega italijanskega zgodovinopisja proučuje tržaško preteklost ne kot unicum, temveč kot stvarnost, ki je kljub svojim političnim, kulturnim in narodnostnim posebnostim del širšega zgodovinskega prostora.

Kritični tržaški historiografiji pripada tudi delo Anne Millo o tržaškem vodilnem razredu. S pomočjo diplomatskih virov, policijskih aktov in upravne dokumentacije je osvetlila izvor, svetovnonazorsko opredeljenost, podjetniško kulturo in politično udejstvovanje tržaške elite. Po zgledu angleškega zgodovinarja Lawrencea Stona se je odločila za večplastno proučitev tiste skupine ljudi, ki je v Trstu po eni strani krojila politično življenje, po drugi pa vodila najpomembnejša podjetja, zavarovalnice in banke. Da bi primerno raziskala življenjske modele, družabno življenje, odnos do dela, družine in do kulture, se je avtorica poslužila raznovrstnih virov, tudi takih, ki jih politično zgodovinopisje večkrat zanemarja. Proučila je dnevnike, korespondenco, prve telefonske imenike, seznam članov prvega tržaškega avtomobilskega kluba in najbolj ekskluzivnih športnih in literarnih društev v Trstu. Časovni prerez, ki si ga je izbrala, se začne v letu 1891, ko je Trst doživel konec trgovskega emporija in bliskovit industrijski razcvet. Ob koncu 19. stoletja je hitra industrializacija mesta sovpadala s prodorom nemškega kapitala; nemški delničarji so krepili svoj položaj v najpomembnejših industrijskih obratih, v zavarovalniških družbah in bankah. Tržaški kapital je ohranil monopol le še v manjših obratih, zlasti na področju predelovalne industrije. Istočasno je narasla tudi moč slovenskega in slovanskega kapitala, ki sta po mnenju Anne Millo povzročila v tržaških vodilnih krogih občutek ogroženosti in utesjenosti. Tržaški vodilni razred, predvsem njegov politični del, je namreč izrazilo negativno ocenjeval prodor nemškega in slovanskega kapitala, boječ se, da bi Trst kot italijanski otok utonil v slovanskem morju.

Avtorica trdi, da sta znotraj tržaškega vodilnega razreda delovali dve skupini, politična in gospodarska elita, ki so ju ločevali izvor, status, a tudi povsem različen odnos do centralnih oblasti. Gospodarska elita je bila po izvoru večnarodnostna, njeni člani so bili pripadniki višje buržoazije in aristokracije; gospodarske posle so opravljali v tesnem sodelovanju z vladnimi krogi. Najvidnejši tržaški podjetniki, veletrgovci, ravnatelji zavarovalniških družb so bili grškega, nemškega in židovskega izvora in niso kot tujerodci občutili etničnega antagonizma, ki je razvnel takratne tržaške politike. Politična elita si je medtem pridobivala konsenz med srednjim slojem z iredentističnim programom in s politiko narodnostnega zaostrovanja. Za vodilne tržaške politike liberalnonacionalne usmeritve je bila priključitev Trsta k Italiji edino možen odgovor »slovanskemu obkoljevanju«.